

LIAUDININKAI SEIMŲ LAIKOTARPIU (1920–1927): KELETAS ISTORIOGRAFIJOS DILEMŲ

DR. DANUTĖ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ

El. paštas d.blazytebauziene@gmail.com

Santrauka

Straipsnyje aptariami pastarųjų metų humanitarinių ir socialinių mokslų tyrimai, galintys daryti ir darantys įtaką labiau diferencijuotai parlamentarizmo raidos analizei, tarp jų Artūro Svarausko ir Mindaugo Tamošaičio darbai, skirti dviejų pagrindinių Lietuvos partijų – krikščionių demokratų ir liaudininkų – istorijos analizei. Krikščionių demokratų kaip normalios politinės jėgos vertinimas ir pirmenybės teikimas valstybės stabilumui prieš galimą jos suirimą ir chaosą, taip pat Modesto Kuodžio ypatingosios padėties įvedimo tyrimai leidžia patikslinti daugelį svarbių partijų darbo Seimuose aspektų. Antroje straipsnio dalyje per šią prizmę apžvelgiamos kelios kontroversijų keliančios Valstiečių liaudininkų partijos istorijos problemos: partijos rinkimų programų atitiktis valstybės raidos realijoms, koalicinių susitarimų sudarymo sąlygos ir jų nutraukimo, valdžios galių nesubalansuotumo konstituciniuose dokumentuose priežastys ir galima jų įtaka demokratijos netvarumui, pasaulėžiūrų priešpriešos kilmė ir įtaka dviejų didžiųjų politinių jėgų perskyrai.

Reikšminiai žodžiai: parlamentarizmas; valstiečiai liaudininkai; krikščionys demokratai; konstituciniai įstatymai; pasaulėžiūra; Mykolas Sleževičius; Albinas Rimka.

Įvadas

XX a. pradžioje, ypač trečiąjį dešimtmetį, atrodė, kad demokratija naujai susikūrusiose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse atvers plačią visuomenės modernizavimo erdvę. Tačiau, užuot susivienijusios, daugumos tų valstybių visuomenės susiskaldė, laikui bėgant susipriešinimas tik didėjo ir, išskyrus Suomiją ir Čekoslovakiją, minėtas valstybes atvedė į autoritarizmą. XX a. pabaigoje vėl rodėsi, kad komunistinės sistemos pralaimėjimas Šaltajame kare atvers erdves demokratijos plėtrai, tačiau vėl atsitiko priešingai – šiuolaikiniame pasaulyje net senosioms demokratinėms valstybėms kyla daugybė iššūkių¹, o ką jau kalbėti apie demokratijos kelią pasirinkusias posovietines šalis. Todėl humanitarinių ir socialinių mokslų atstovai nuolatos grįžta prie palyginti išsamiai išnagrinėtų klausimų ir neretai daro išvadas, koreguojančias vienų ar kitų iš pirmo žvilgsnio aiškių klausimų traktavimą. Tokio teksto poreikis kyla ne vien dėl to, kad per laikotarpį, praėjusį nuo 2011 metais paskelbto Mindaugo Tamošaičio istoriografinio straipsnio², buvo išleistas akademinės „Lietuvos istorijos“ X tomas³, apginta M. Tamošaičio disertacija⁴ ir paskelbta jo monografija⁵, bet ir todėl, kad minėtame istoriografiniame straipsnyje atsisakoma aptarti istoriografiją, „susijusią su partijų dalyvavimu Lietuvos Seimų

¹ Berry, R. Parlamentinės demokratijos iššūkiai – žvelgiant iš Vestminsterio. *Parlamentarizmo genezė Europoje ir Lietuvos atvejis: Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Vilnius: Baltijos kopija, 2008, p. 112–120.

² Tamošaitis, M. Lietuvių politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija. *Istorija*, t. 84, 2011, p. 49–65. Interneto prieiga: <http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=412&Itemid=408> [žiūrėta 2018-08-02]. Itin vertingas straipsnį lydintis beveik dviejų šimtų siauriau ar plačiau pristatomų publikacijų sąrašas.

³ *Lietuvos istorija*. Vilnius: Baltos lankos, t. X, I dalis, 2013; II dalis, 2015.

⁴ Tamošaitis, M. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940 m.: daktaro disertacija*. Kaunas, 2011.

⁵ Tamošaitis, M. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940: Valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*. Vilnius, 2014.

rinkimuose ir jų veikla“⁶. Tiesa, straipsnio autorius šios savo nuostatos nuosekliai nesilaiko ir skiria vietas būtent parlamentarizmo problemas nagrinėjančiai Danutės Stakeliūnaitės disertacijai⁷.

Straipsnį sudaro dvi dalys. Pirmojoje aptariamai keletu pastarųjų metų humanitarinių ir socialinių mokslų tyrėjų darbai, leidžiantys atnaujinti kai kurių svarbių valstiečių liaudininkų⁸ istorijos klausimų interpretaciją, o antrojoje – pristatomos istoriografijos rezultatus pasitelkiant kaip metodologinę priemonę, mėginama įvertinti kai kuriuos iki šiol kontroversiškai traktuotus valstiečių liaudininkų veiklos Seimuose istorijos klausimus.

I. Humanitariniai ir socialiniai tyrimai – istoriografijos polilogui

Politinių partijų tyrimas apskritai yra sudėtingas, nes nemažą šaltinių ir istoriografijos dalį sudaro tos partijos veikėjų arba joms prijaučiančių asmenų parašyti tekstai, negana to, tyrėjui labai sunku atsiriboti nuo savo pasaulėžiūros preferencijų, galiausiai jį veikia ir tyrimo metu kylanti simpatija tyrimo objektui. Todėl partijų istoriografija, kai prasideda tyrinėtojų koncepcijų dialogas arba, dar geriau, polilogas, ne vien Lietuvoje, bet ir kitose šalyse ėmė rasti tik XX a.

⁶ Tamošaitis, M. Lietuvių politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija. *Istorija*, t. 84, 2011. Interneto prieiga: <http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=412&Itemid=408> [žiūrėta 2018-08-02].

⁷ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla: daktaro disertacija*. Kaunas, 2000.

⁸ Nors iki 1922 m. gruodžio pradžioje įvykusio susijungimo Valstiečių liaudininkų bloką Seime sudarė dvi formaliai skirtingos partijos – Lietuvos valstiečių sąjunga ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija – jų politinių pozicijų panašumas, tų pačių asmenų dalyvavimas vadovybėje bei jų pačių vidaus dokumentuose pasitaikantis toks įvardijimas leidžia jas ir iki susijungimo vadinti vienu – valstiečių liaudininkų – vardu.

paskutiniais dešimtmečiais⁹. Šiuo požiūriu Lietuvos partijų tyrimams ilgą laiką nesisekė: po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo politines partijas imta persekioti, galiausiai kai kurių veikla buvo iš viso nutraukta, smarkiai apribotas partijų istorijos ir jų veiklos tyrinėjimas. Sovietiniais metais, kai istorikai buvo priversti tarnauti ideologijai, tokio pobūdžio tyrimai vėl buvo nepageidautini, nes rodė Lietuvos Respublikoje buvus vakarietišką atstovaujamąją demokratią. Vis dėlto tais metais paskelbti tyrimai vertingi ne vien dėl gausios faktografinės medžiagos, jie atskleidė ir vieną dabar, hibridinio karo sąlygomis, itin vertą aktualizuoti problemą: kaip pagrindinė Komunistų partija – iš Rusijos Federacijos, vėliau SSRS vadovaujama antivalstybinė organizacija – rinkimuose į Seimus siekė apsimesti su ja neva nesusijusia Darbininkų kuopa, Klaipėdos krašto darbininkų partija. Ji taip pat vykdė ardumąją veiklą tarp kareivių, profsąjungose ir jaunimo organizacijose. Lietuvos komunistų partijos istorijos tyrimuose šis apsimetinėjimas plačiai išnagrinėtas ir pateikiamas kaip neabejotina vertybė¹⁰. Pabrėžtina, kad valstiečiai liaudininkai tiek savo partijos dokumentuose, tiek partinėje spaudoje – „Lietuvos ūkininke“ ir „Lietuvos žiniose“, tiek Seimo posėdžiuose komunistus identifikavo ir laikė antivalstybine jėga, bet, kita vertus, ideologijoje ir politinėje praktikoje jų ardomosios ir antivalstybinės veiklos mastą vertino ne visada adekvačiai.

Vienas iš reikšmingiausių šio laikotarpio istorinių tyrimų – Artūro Svarausko monografija¹¹, 2014 m. išleista remiantis jo paties disertacija. Kartu su Katalikų mokslo akademijos metraštyje paskelbtu

⁹ Svarauskas, A. Nuo pamokslų iki partinės agitacijos: Politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 34, Vilnius, 2011, p. 109.

¹⁰ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2. Vilnius: Mintis, 1978, p. 63, 71, 78–87, 89–99, 118–122, 142–143, 149–152.

¹¹ Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.

straipsniu¹² monografijoje išanalizuoti didžiausios ir reikšmingiausios parlamentinės jėgos – Lietuvos krikščionių demokratų partijos – kai kurie istorijos aspektai. Be to, krikščionys demokratai pagaliau pristatyti kaip normali politinė jėga, – kai jau galima atsitraukti nuo XIX a. pabaigos pasąmonėje vis atsiliepiančio „pirmeivių“ ir „atžagareivių“ konflikto, dėl kurio ilgą laiką tai vienur, tai kitur pasitaikydavo ideologinių šios partijos vertinimų. A. Svarauskas atskleidė ne tik Leono XIII enciklikų inspiruotą mėginimą politizuoti socialinį veikimą po Pirmojo pasaulinio karo, bet ir pabrėžė (ne)mokslinį sąvokų vartojimą sovietinėje historiografijoje: „Tai, kas Vakaruose vadinta politine katalikybe, sovietinėje Lietuvoje – klerikalizmu“, įvardijant krikščionis demokratų kaip „reakcingiausių sluoksnių“ politinę organizaciją¹³. Kalbant apie partinės politikos pobūdį, ideologinę sąvoką „reakcinis“ pakeitė sąvoka „konservatyvus“. Autorius, apibūdinamas šios politinės jėgos esmę, analizuoja krikščionių demokratų 1919 m. programą ir diferencijuoja jų ideologiją, pripažindamas, kad „[i] LKDP programą buvo įtrauktos radikali socialinės nuostatos. <...> 1918–1919 m. katalikų politikų ir visuomenės veikėjų pradėtas akcentuoti žemės reformos ir darbininkų gyvenimo sąlygų gerinimo klausimas tapo pagrindine krikščionių demokratų veiklos platforma.“¹⁴

A. Svarausko tyrimo teiginiai atsispindi ir jo bendroje su M. Tamošaičiu monografijoje¹⁵. Laikomasi nuomonės, kad „LKDP populiarumo Steigiamajame Seime ir apskritai tarpukario Lietuvoje priežastis buvo ta, jog jie buvo viena iš retų Europos katalikų partijų, propagavusi išties radikalius šūkius“, o tai prieštarauja krikščionių demo-

¹² Svarauskas, A. Nuo pamokslų iki partinės agitacijos: Politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 34, Vilnius, 2011, p. 107–140.

¹³ Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius, 2014, p. 15.

¹⁴ *Ten pat*, p. 76, 78.

¹⁵ Svarauskas, A.; Tamošaitis, M. *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: Valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 metais*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2014.

kratų kaip dešinėsios partijos apibūdinimui istoriografijoje. „1922 m. žiemą krikščionių demokratų balsais priimtas Žemės reformos įstatymas, kuris iš esmės beveik neatlygintinai nusavino dvarininkų žemes ir išdalijo jas bežemiams. <...> Šis įstatymas, kaip ir Latvijos bei Estijos analogai, buvo pats radikaliausias to meto žemės reformos įstatymas Europoje. Tenka tik stebėtis, kaip iš 59 Steigiamojo Seimo krikščionių demokratų atstovų esant net 11 dvasininkų, kuriems privatinės nuosavybės nuostatos buvo visuomeninio gyvenimo pamatas, šis įstatymas galėjo būti priimtinas. Politikuojančių kunigų neišgąsdino net oficialusis Vatikanas, kuris, išgirdęs apie žemės nusavinimą, pradėjo siųsti specialius atstovus į Lietuvos bažnyčias tikrinti „bolševikuojančių kunigų“ (kaip juos vadino lenkų propaganda) darbus.“¹⁶

Tačiau knygos autoriai nėra teisūs, teigdami, kad iširus koalicijai „nebesileisdami į kompromisus su nesena koalicijos partneriais socialistais liaudininkais, krikščionys demokratai pradėjo įgyvendinti savo politinę programą, pasvirdami labiau į politinę dešinę. Šiuo laikotarpiu priimtiems įstatymams jie primetė konservatyvių pataisų, kurios sustiprino tikybos ir Bažnyčios vaidmenį valstybėje bei visuomenėje.“¹⁷ Toliau vardijamos tos pataisos: Prezidento institucijos įvedimas Konstitucijoje, privalomas tikybos mokymasis mokykloje, valstybės vykdomas konfesinių švietimo įstaigų rėmimas ir finansavimas. Tokia padėtis susidarė ne tiek dėl to, kad krikščionys demokratai per porą metų tapo konservatyvesni (šių nuostatų jie laikėsi jau 1920 m.), kiek dėl to, kad jie Konstitucijos komisijoje neturėjo daugumos, todėl Konstitucijos projekte, teikiamame svarstyti plenariniuose posėdžiuose, labiau atsispindėjo Žydų frakcijos palaikoma valstiečių liaudininkų nei krikščionių demokratų pozicija. Todėl krikščionių demokratų daugu-

¹⁶ Svarauskas, A.; Tamošaitis, M. *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: Valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 metais*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2014 p. 21–22.

¹⁷ *Ten pat*, p. 23; Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*, p. 81.

ma plenariniuose posėdžiuose keitė Konstitucijos normas pagal savo programinius principus. Prezidento institucijos įvedimas, kaip matysime vėliau, apskritai nelaikytinas „konservatyvia pataisa“.

Panašią įtaką istoriografijai galėjo padaryti M. Kuodžio daktaro disertacija¹⁸, turėjusi „normalizuoti“ ir deidelogizuoti karo padėties traktavimą, demokratiniam parlamentui ilgą laiką veikiant valstybės institucijų kūrimosi, nepriklausomybės kovų ir pokario chaoso suvaldymo sąlygomis. Nors disertacijos autorius beveik nuolatos Lietuvoje buvusią karo padėtį vertina kaip „neturėjusią precedentų tuometinėje Europoje“ ir „suaugusią su šalies politine sistema“¹⁹, tačiau tirdamas ją kaip tam tikrą teisinę administracinę tvarką išskiria du sluoksnius – ideologinį ir praktinį, kartu susiedamas juos su konkrečiomis politinėmis jėgomis: „Jau pirmaisiais Steigiamojo Seimo darbo mėnesiais tarp jame atstovaujamaų politinių jėgų išryškėjo du skirtingi požiūriai į demokratiškus laisvių realizavimo galimybes ir valdžios teisę, siekiant valstybės saugumo, jas apriboti. Pirmąją poziciją, grindžiamą idealistine pilnutinės demokratijos samprata, karštai ir atkakliai visus šešerius metus gynė kairioji opozicija, kurios radikaliausią ir aktyviausią, nors ir neįtakingiausią sparną, atstovavo socialdemokratai, o kitą, gerokai gausesnį, bet nuosaikesnį, – valstiečiai liaudininkai. Antroji stovykla – Krikščionių demokratų blokas. Šis įtakingas, Bažnyčios remiamas, gerai organizuotas partinis darinys iki trečiojo dešimtmečio vidurio dominavo Lietuvos Seimuose, nulemdamas visus svarbiausius šaliai politinius žingsnius. Krikdemai visada atvirai pasisakydavo už tvarkos ir valstybės saugumo interesų pirmenybę prieš neribotą laisvę kaip destruktivų reiškinį. Todėl tuometinė opozicija dažnai viešai kvestionuodavo jų ištikimybę demokratijos principams, kaltino karo padėties naudojimu savo valdžiai sustiprinti.“²⁰ Todėl, užuot švelninę karo padėtį (tą 1922 m. kovą siūlė, pvz., krašto apsaugos ministras Ba-

¹⁸ Kuodys, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.: daktaro disertacija*. Kaunas, 2009.

¹⁹ *Ten pat*, p. 5, 6.

²⁰ *Ten pat*, p. 69–70.

lys Sližys), valstiečiai liaudininkai primygtinai reikalavė ją apskritai panaikinti. Išsamiai susipažinęs su istoriografija M. Kuodys daro išvadą, kad pirmaisiais nepriklausomybės metais karo komendantūrose dirbo labiau kvalifikuoti valdininkai nei civilinėse įstaigose. Antai karo padėties panaikinimą rengiantis Steigiamojo Seimo rinkimams autorius apibūdina taip: „Karo komendantų funkcijos buvo perduotos valdžios įgaliotiniams vietose – apskričių viršininkams, turėjusiems nedaug siauresnes funkcijas, tačiau asmeniškai mažiau kvalifikuotai ir valstybiškai nusistačiusiai institucijai.“²¹ Disertacijoje atskleidžiamas valstiečių liaudininkų vaidmuo Seimuose sprendžiant kariuomenės aprūpinimo (rekvizicijų) ir pastočių klausimus: Steigiamojo Seimo darbo pradžioje jie šioms ypatingosioms priemonėms pritarė, o vėliau jas nuolat kritikavo ir prisidėjo prie atšaukimo. Remdamasis karo komendantų suvažiavimų medžiaga autorius teigia, kad 1922–1923 m. pertvarkytos karo komendantūros atsisakė civilinei valdžiai būdingų funkcijų, o 1923–1924 m. pertvarkant Vidaus reikalų ministeriją vidaus saugumo funkcijos buvo perduotos atitinkamoms policijos struktūroms, pertekliniai apribojimai buvo švelninami ir netgi naikinami. Vis dėlto akivaizdu, kad iki šiol neišleistas kaip monografija šis tyrimas išlieka istoriografijos periferijoje.

Istoriniams tyrimams neabejotiną įtaką daro ir kiti humanitariniai, ir ypač socialiniai, mokslai. Šiuo požiūriu mums svarbi abu Lietuvos Respublikos laikotarpius gretinanti sociologo Zenono Norkaus monografija²², teisės istoriko Mindaugo Maksimaičio tyrimas, apibendrinantis gausias jo publikacijas konstitucinės teisės srityje²³,

²¹ Kuodys, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.: daktaro disertacija*. Kaunas, 2009, p. 55–56.

²² Norkus, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu: mokslinė monografija*. Vilnius: Aukso žuvys, 2014.

²³ *Lietuvos teisė 1918–2018: Šimtmečio patirtis ir perspektyvos: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018. M. Maksimaitis yra mus dominančio teksto p. 21–64 autorius.

ir neseniai apginta teisės istorikės Kristinos Ivanauskaitės-Pettinari disertacija²⁴. Pastarosios autorės analizė istorikams yra aktuali tiek, kiek ji nagrinėja turiningus politinių partijų veiklos aspektus.

Z. Norkaus monografijoje plačiai analizuojamas tyrimas „Polity IV“, kuriame įvairiais pjūviais vertinant valstybių politines sistemas siekiama išsiaiškinti demokratijos lygį ir tvarumą. Lietuvai autorius, skirtingai nuo užsienio mokslininkų, skiria indeksą 7 (motyvuotai koreguodamas paskirtąjį – 4), tačiau sutinka su Lenkijai priskirtu – 8. Z. Norkus nesutinka su kai kurių užsienio tyrėjų vertinimu, kad 1920–1926 m. Lietuvoje egzistavęs politinis režimas buvo anokratija, t. y. tarpinė forma tarp demokratijos ir autoritarizmo, tačiau priitaria nuomonei, kad jis savo brandumo lygiu atsiliko nuo kaimyninių valstybių, o dėl nuolat išlikusio karinės padėties režimo demokratija Lietuvoje vadintina ne liberalia, o „rinkimine“²⁵.

M. Maksimaitis atskiru straipsniu²⁶ išplėtojo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos vertinimą (p. 37–39). Kaip vieną svarbiausių skirtumų jis nurodo tai, kad „[a]tstovaudamas Lietuvos piliečiams ir laikydamas save suvereninės Lietuvos, o ne vien tik lietuvių tautos galios reiškėju, Steigiamasis Seimas savo Lietuvos Nepriklausomybės rezoliuciją visai pagrįstai skelbė jau ne tik lietuvių tautos vardu, kaip tai buvo padariusi Lietuvos Taryba, o Lietuvos gyventojų vardu, t. y. reiškė bendrą visos Lietuvos pilietinės visuomenės, o ne tam tikros, nors ir gausiausias, jos dalies valią. Steigiamasis Seimas, Lietuvos tautos sąvoka apimdama taip pat ir nelietuvius krašto gyventojus, ženkliai praplėtė aukščiausios suvereninės galios subjekto turinį.“²⁷

²⁴ Ivanauskaitė-Pettinari, K. *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940 m.: daktaro disertacija*. Vilnius, 2016.

²⁵ Norkus, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai...* p. 541.

²⁶ Maksimaitis, M. *Konstitucinė Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos reikšmė, 1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 2000, p. 7–14.

²⁷ *Lietuvos teisė 1918–2018: Šimtmečio patirtis ir perspektyvos...* p. 38.

K. Ivanauskaitė, remdamasi plačia įvairių Europos valstybių tyrinėjimų apžvalga, daktaro disertacijoje pristato keletą svarbių rodiklių valstybės politinės sistemos būklei apibūdinti: 1) demokratinėje valstybėje veikiančios partijos visuomet yra apimtos įtampos tarp idealaus demokratijos modelio ir konkrečios visuomenės būsenos; 2) partijų statusas turi atitikti savo meto atsikuriančios valstybės politinius tikslus, derinant valstybės demokratizavimo ir stabilizavimo poreikius; 3) nors partijos atspindi tam tikros visuomenės dalies interesus, iškilus dilemai – siekti partinių ar valstybinių tikslų, privalo rinktis valstybinius, t. y. siekti stabilumo; 4) užtikrinti visuomenės stabilumą turi ir partijų veikloje būtinas teisių ir pareigų balansas; 5) šio balanso stoką liudija nepakankama kompromisų paieška ir dėl to dažna vyriausybių kaita.

Disertacijos autorė, analizuodama Lietuvos situaciją, teigia, kad „jauna valstybė susidūrė su dideliais neramumais šalies viduje, įtampą kurstė agresyvi didžiųjų kaimynių pozicija Lietuvos atžvilgiu. Vyriausybei teko nelengvas uždavinys – išsaugoti nepriklausomybę, demokratiją ir stabilizuoti padėtį šalyje. Viena vertus, karo stovio taikymo nuolatinumas sudarė teisinės prielaidas riboti Lietuvos Valstybės Konstitucijoje įtvirtintas teises ir laisves, tame tarpe – laisvą politinių partijų steigimąsi ir veikimą, politines teises, tačiau kiek šiomis galimybėmis *de facto* buvo pasinaudojama priimant sprendimus dėl šių teisių likimo, priklausė tik nuo pareigūnų, disponuojančių plačiomis diskrecijos teisėmis, moralinių vertybių. Dėl to priimti sprendimai, vertinant juos atsietai nuo politinės situacijos krašte, galėtų būti kritikuojami dėl visuomeninės veiklos laisvės ribojimų. Tačiau atsižvelgus į visas politines aplinkybes, manytina, kad tokie visuomeninės veiklos apribojimai buvo neišvengiami ir būtini, norint išsaugoti šalies nepriklausomybę ir palaikyti stabilumą šalyje.“²⁸ K. Ivanauskaitė galiausiai daro išvadą, kad „Lietuvą į valstybinį perversmą atvedė

²⁸ Ivanauskaitė-Pettinari, K. *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940 m.*, p. 82.

nepakankama demokratijos branda, negebėjimas rasti kompromisų, dažna vyriausybių kaita ir precedentai Europoje.²⁹

K. Ivanauskaitė atsitraukia nuo demokratijos favorizmo idėjos: jos nuomone, tam tikromis aplinkybėmis, gresiant valstybės destruktacijai ir žlugimui, autoritarinis valdymas yra priimtina išeitis visuomenės saugumui ir valstybės egzistencijai užtikrinti.

II. Kai kurie kontroversiniai valstiečių liaudininkų veiklos Seime aspektai

Remdamiesi šių tyrėjų išvadomis, antroje straipsnio dalyje apžvelgsime kai kuriuos valstiečių liaudininkų veiklos Seimuose faktus, kurie yra skirtingai vertinami ankstesnėje ir dabartinėje historiografijoje.

Partijos programos ir rinkimų platformos. Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos (toliau – LSLDP) 1920 m. redakcijos programoje dar pasisakoma už tai, kad visuomenės gyvenimas būtų tvarkomas socialistiniais pagrindais, o žemė – nacionalizuojama, nors tuo metu socializmo idėja jau buvo gerokai sukompromituota. Tačiau partijai, tais laikais neturėjusiai savo spaudos, ši idėja rinkimų agitacijai didesnės įtakos nedarė. Steigiamojo Seimo rinkimų kampanijoje vyravo Lietuvos valstiečių sąjungos (toliau – LVS) pozicija, pripažinusi privačią žemės nuosavybę ir daugiausia vietos skyrusi žemės reformai³⁰ (nors Lietuvoje mažiau nei Latvijoje ir Estijoje³¹): jie rėmėsi Albino Rimkos idėjomis, kurių pagrindinis reikalavimas – palikti dvarininkams 50 ha, kitas žemes nusavinti neatlygintinai ir išda-

²⁹ Ivanauskaitė-Pettinari, K. *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940 m.*, p. 93.

³⁰ Ko reikalavus Valstiečių sąjunga Steigiamajame Seime. *Lietuvos ūkininkas*. 1920, Nr. 2, p. 2.

³¹ Łossowski, P. *Kraje baltyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury*, Wrocław i in., 1972, p. 18–19.

lyti nežemiams ir mažžemiams valstiečiams be jokio užmokesčio³². Dėl orientacijos visų pirma į kaimo rinkėjus ir dėl įsitikinimo, kad demokratinė valstybės santvarka išspręs visas problemas, būsimos valstybės politinės sistemos klausimai teuzėmė menką vietą. Ne itin daug dėmesio skirta asmens teisėms ir laisvėms. Nors LSLDP vienijo religijai, o dar labiau Bažnyčiai abejingus, kartais net priešiškus žmones, laisvamanius, tačiau rinkimų agitacinėse kalbose jie pabrėždavo, kad pasisako tik už sąžinės laisvę, bet jokiū būdu ne prieš tikėjimą³³. Jie akcentuodavo, kad kunigai neturėtų dalyvauti politikoje, o apsiribotų konfesine veikla³⁴. Steigiamojo Seimo rinkimuose ši nuostata didesnio vaidmens nevaicino, tačiau per ilgesnį laiką, krikščionių demokratų daugumai labai sudėtingomis sąlygomis vykdant ne visada pakankamai subalansuotą politiką, o dar labiau – nesant demokratiinių tradicijų dėl biurokratų draudimų ir apsidraudimų, atėjusių iš carinės Rusijos, ji darėsi vis veiksmingesnė.

Rinkimų į I Seimą Valstiečių liaudininkų bloko platforma jau buvo bendra, joje socializmo atsisakyta, ankstesnės LSLDP programos paskutinis atspindys yra reikalavimas pasibaigus nepriklausomybės kovoms pertvarkyti kariuomenę į miliciją. Vyrauja ūkiniai visuomenei aktualūs reikalavimai spartinti žemės reformą, teikti naujakuriams ilgalaikes paskolas, pertvarkyti miškų ūkį, remti kooperatyvus, įvesti proporcingus (progresinius) mokesčius³⁵. Po susijungimo 1923 m. priimtoje programoje pasakyta, kad „visos Lietuvos žemės turi pri-

³² Žemdirbys, J. *Kas rinkti į Steigiamąjį Seimą? Arba Kas tai yra Valstiečių Sąjunga ir ko jos atstovai reikalau Steigiamajame Seime*. Kaunas, 1920.

³³ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla*, l. 105.

³⁴ Jakubčionis, A. Politinės partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose, 1920–1922 m. *parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 2000, p. 15–24.

³⁵ Lietuvos Valstiečių Sąjungos ir Lietuvos Socialistų Liaudininkų Demokratų Partijos platforma. *Lietuvos ūkininkas*. 1922, Nr. 38, p. 5. Į platformą įrašytas ir ekonominės bei socialinės politikos principų užtikrinimas, nors jų įtraukimą į Konstitucijos tekstą liaudininkai anksčiau ignoravo.

klausti nuosavybėn patiems valstiečiams, kurie jas savo rankomis išdirba. Žemės nuosavybė turi būti valstiečių ūkio pagrindas, bet ne dvarininkų įrankiu valstiečiams išnaudoti.³⁶ Panašios nuostatos formuluojamos ir II Seimo rinkimuose. Į III Seimo rinkimus liaudininkai ėjo su šūkiu: „Reikia juk iš pamatų pertvarkyti kademų padarytą policinę Lietuvą į grynai demokratinę Lietuvą.“³⁷ Demokratijos principų suabsoliutinimas iškeliant idealius principus ir paneigiant krikščionių demokratų indėlį į valstybės pagrindų kūrimą neleido valstiečiams liaudininkams laikui bėgant formuluoti adekvačias, gyvenamojo meto realijas atitinkančias rinkimų problemas.

Derybos dėl koalicijos ir koaliciniai susitarimai. Iš viso valstiečiai liaudininkai dalyvavo šešeriose derybose dėl koalicijos: penkis kartus su krikščionimis demokratais, šeštąjį – su socialdemokratais. Trejos derybos buvo sėkmingos (1920, 1922, 1926 m.), trejos nesėkmingos (dvejos 1922, 1924 m.).

Pirmosios derybos dėl koalicijos ir jų sėkminga baigtis istoriografijoje yra plačiai aptarta³⁸, bet nėra teisinga istoriografijoje dažnai sutinkama tezė, kad koalicija buvo siūloma „dėl savų politikų stokos“³⁹, manytume, kad svarbesnė ir labiau pagrįsta yra itin sudėtingomis nepriklausomybės kovų sąlygomis valstybinę dviejų didžiųjų partijų poziciją atspindinti M. Maksimaičio išvada, kad „[p]usantrų metų sutartinai dirbusi stengdamasi kiek galima nutolinti ginčijamų dalykų svarstymą koalicija padėjo konsoliduoti tautą ir sutvirtinti jos pasitikėjimą valstybe. Jos veikla turėjo didelės reikšmės stiprinant atkurtą Lietuvos nacionalinį valstybingumą.“⁴⁰

³⁶ *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statusas*. Kaunas, 1923, p. 5.

³⁷ V-as [J. Kriščiūnas]. Naujos valdžios belaukiant. *Lietuvos ūkininkas*. 1926, Nr. 20, p. 2.

³⁸ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla*, p. 106–108.

³⁹ Pavyzdžiui: Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 278.

⁴⁰ Maksimaitis, M. Pirmosios modernios mūsų valstybės Konstitucijos: Keliai ir klystkeliai. *Lietuvos konstitucinė teisė: Raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Vilnius: Baltijos kopija, 2007, p. 18.

Vis dėlto koalicija nebuvo tvari. Net ir vykstant nepriklausomybės kovoms ir siekiant tarptautinio Lietuvos valstybės pripažinimo valstiečiai liaudininkai ne kartą kėlė klausimą dėl Kazio Griniaus atšaukimo iš Ministrų kabineto vadovo posto ir koalicijos nutraukimo⁴¹, tačiau ji nutraukta tik 1922 m. pradžioje pradėjus svarstyti konstitucinių įstatymų projektus po nesėkmingų derybų. Mykolo Sleževičiaus Seime perskaitytoje deklaracijoje dėl koalicijos nutraukimo formuluojamos tokios liaudinių pasitraukimo priežastys: „1) Rūpinasi žemės reformą paversti dvasiškių reikalų aprūpinimo reforma <...>; 2) Rūpinasi švietimo srityje prvesti tokius įstatymus, kurie pradžios mokyklą ir tos mokyklos mokytojus paveda vietos dvasiškių pilnai priklausomybei, o universiteto fakul[te]tus ir katedras taip tvarko, kad galutinai suvaržo mokslo ir sąžinės laisvę; 3) Rūpinasi apdrausti grynai klasinius ir materialius dvasiškių reikalus <...>; 4) Apskritai, neatsižūrėdami plačiųjų darbo žmonių reikalų, rūpinasi vesti savo grynai partinę klerikalinę politiką.“⁴² Toks pabrėžtinis laicizmas valstietiškoje katalikiškoje šalyje ilgą laiką mažino partijos populiarumą, tačiau vėliau, tiek dėl krikščionių demokratų valdymo nesėkmių, korupcijos ir per lėto visuomenės lūkesčių pildymosi, o gal ir dėl to, kad žmonės apskritai nemėgsta ilgai matyti valdžioje tų pačių asmenų⁴³, rinkėjai 1926 m., anot populiaraus Z. Ivinskio pasakymo, išėję iš bažnyčios, ėjo į rinkimų apylinkę ir balsavo už valstiečius liaudininkus ir socialdemokratus⁴⁴.

⁴¹ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla*, l. 132–143. 1921 m. lapkričio mėn. liaudininkai net buvo įteikę krikščionims demokratams ultimatyvius reikalavimus, kurių neįvykdžius koalicija nutraukiama, o Ministras Pirmininkas K. Grinius atšaukiamas, tačiau vėliau bloko posėdyje prisipažino pasikarščiaavę, netiksliai suformulavę reikalavimus ir pretenzijų atsakė. – Valstiečių liaudinių frakcijų bloko posėdžio protokolas. 1921 12 01. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 199-22, l. 248–250.

⁴² *Steigiamojo Seimo darbai* (toliau – SSD), 158 pos., 1922 01 13, p. 23–24.

⁴³ Trumpa, V. *Bespalvis Mykolas Krupavičius*. Trumpa, V. *Apie žmones ir laiką*. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 339.

⁴⁴ Ivinskis, Z. *Dešinien ir kairėn demokratinėj Lietuvoj. Į laisvę*. 1956, Nr. 10(47), p. 19.

Antrosios nesėkmingos derybos dėl koalicijos vyko 1922 m. išrinkus I Seimą. Palyginti su Steigiamuoju Seimu, valstiečiai liaudininkai procentiškai gavo daugiau balsų, o krikščionys demokratai – mažiau, liaudininkai per derybas kėlė kur kas didesnius reikalavimus, tačiau ne tiek principinius programinius, kiek dėl pačios derybų tvarkos, vienų ar kitų asmenų tinkamumo ar netinkamumo. Ilgą laiką valstiečiai liaudininkai derybų vilkinimą motyvavo tuo, kad rengėsi partijų jungimosi suvažiavimui ir siekė jo įgaliojimų. Suvažiavimas tokius įgaliojimus, nors labai aptakiai suformuluotus, suteikė⁴⁵ ir derybos buvo tęsiamos. Krikščionims demokratams daugeliu punktų nusileidus, pritarus Mykolo Biržiškos, vėliau Petro Leono⁴⁶ kandidatūroms į prezidento postą, bet nesutarus dėl tikybos dėstymo mokyklose, derybos žlugo. Tuo metu, sprendžiant Klaipėdos klausimą, atsisakymas sudaryti koaliciją buvo politinis, bet ne valstybinis veiksmas, nes žlugus deryboms ir vėliau nepatvirtinus Vyriausybės programos Seimas 1923 m. kovo 13 d. buvo paleistas. Liaudininkai naujiems rinkimams negalėjo pasiūlyti ką nors naujo, o agitacijai, kaip patys prisipažino frakcijos posėdyje, trūko lėšų, po rinkimų turėjo 50 tūkst. litų skolų⁴⁷. Tai galėjo būti svarbiausia priežastis, kodėl liaudininkai rinkimuose į II Seimą gavo mažiau balsų, derybose buvo nuolaidesni ir sutiko vėl sudaryti koaliciją.

1923 m. birželio 21 d. Prezidentas Aleksandras Stulginskis oficialiai pakvietė II Seimo frakcijų atstovus tartis dėl Vyriausybės sudarymo. Krikščionys demokratai liaudininkams pasiūlė koaliciniame kabinete vadovauti Teisingumo ir Susisiekimo arba Užsienio reikalų ministerijoms⁴⁸ su sąlyga, kad Ministras Pirmininkas ir krašto ap-

⁴⁵ Rezoliucija dėl dalyvavimo valdžioje. *Lietuvos ūkininkas*. 1922, Nr. 51–52, p. 8.

⁴⁶ Valstiečių liaudininkų frakcijų bloko posėdžių protokolai. 1922 11 14–16. LMAVB RS, f. 199-115, l. 1–4; Audėnas, J. *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*. Brooklyn, New York, 1986, p. 146.

⁴⁷ Lietuvos valstiečių liaudininkų frakcijos posėdžio protokolas. 1923 05 29. LMAVB RS, f. 199-144, l. 3, 11.

⁴⁸ Derybos su v.[alstiečiais] liaudininkais. *Laisvė*. 1923, birž. 26.

saugos ministras būtų nepartiniai. Po derybų Teisingumo ministerija pakeista į Vidaus reikalų. Liaudininkai į Vyriausybę delegavo du ministrus: vidaus reikalų – Karolį Žalkauską ir susisiekimo – Tomą Naruševičių. Ši koalicija buvo dar netvirtesnė, ją saistė tik Klaipėdos klausimo sprendimas. Akivaizdu, kad valstiečiai liaudininkai kompromisus darydavo ir sutarimą rasdavo tik Lietuvos valstybei itin sudėtingose situacijose.

Valstiečiai liaudininkai buvo stiprūs ir patyrę derybininkai. Įvairiose derybose (ne vien dėl koalicijos, bet ir dėl Seimo vadovybės, kandidatų į prezidentus, komisijų narių skaičiaus ir asmeninės sudėties) jie ne kartą mėgino suskaldyti vis labiau socialiniu ekonominiu požiūriu besidiferencijuojantį Krikščionių demokratų bloką, bet iki 1924 m. jiems nepasisėkė. Tačiau tai, kad 1924 m. birželio mėnesį suiro antroji koalicija ir valstiečiams liaudininkams pažiūromis artimas Ernestas Galvanauskas pasitraukė iš kabineto vadovų, tarp dviejų didžiausių Lietuvos politinių jėgų atvėrė neužglaištomą spragą ir buvo tik laiko klausimas, kada politinių jėgų prieštaravimai peržengs tą ribą, kai partijos interesai taps svarbesni už valstybės interesus. Todėl ir demokratiškojo advokato Antano Tumėno, kuriam valstybės interesai visada buvo svarbesni už partinius, pasirinkimas vadovauti Ministrų kabinetui, ir krikščionių demokratų nuolaidumas derybose dėl koalicijos⁴⁹ jos sudaryti nebeleido. Likusį laiką būdami opozicijoje, valstiečiai liaudininkai ne tik didino prieštaravimus Seime, bet atskirais leidiniais⁵⁰ ir per partinę spaudą priešino visuomenę. Bu-

⁴⁹ M. Sleževičius iškėlė krikščionims demokratams sunkiai priimtinas sąlygas: sutikti su ankstesniosios Vyriausybės siūlytu geležinkelių tiesimo projektu, sudaryti su Anglija sutartį dėl valstybės paskolos, išrinkti Seimo atstovus Klaipėdos krašte, padidinti savivaldybių finansavimą, atsisakyti iš valstybės išdo teikti pašalpas Ūkininkų sąjungai. Nors A. Tumėnas nusileido dėl trijų pirmųjų reikalavimų, tačiau derybos dėl likusių ilgam įstrigo, kol galiausiai liaudininkų lyderis M. Sleževičius visai atsisakė tartis. – *Lietuvos istorija*, t. X, d. 1, p. 515.

⁵⁰ 1924–1926 m. pirmoje pusėje išleista 12 brošiūrų, kuriose krikščionių demokratų valdymas vaizduojamas kaip Lietuvos valstybės žlugdymas.

vusių koalicijos partnerių partinė propaganda ypač sustiprėjo prieš III Seimo rinkimus⁵¹.

1926 m. buvo išrinktas III Seimas, daugiausia balsų jame gavę liaudininkai koalicijos su krikščionimis demokratais galimybės, atrodo, nesvarstė, bent jau svaresnių įrodymų tam kol kas nėra, nors atkreiptinas dėmesys į tai, kad kurį laiką spaudoje susilpnėjo priešiško apvaisos. Jų derybų dėl koalicijos su socialdemokratais⁵² eiga ir rezultatai plačiai dokumentais pagrindžiami ir išsamiai analizuojami M. Tamošaičio straipsnyje⁵³. Autorius teigia, kad ketindami sudaryti koaliciją socialdemokratai kėlė ultimatyvias sąlygas, liaudininkai jas priėmė – užleido reikalautas švietimo ir vidaus reikalų ministrų vietas, ir tikėtina, kad priėmė sąlygas⁵⁴, dėl kurių sutiko balsuoti už K. Grinių prezidento rinkimuose. M. Tamošaitis daro išvadą, kad LVLS, apsisprendusi dirbti Vyriausybėje kartu su LSDP, nesugebėjo aiškiai ir tvirtai išdėstyti savo interesų ir, prisiėmusi politinę atsakomybę už valdžios veiklos rezultatus, neprognozavo galimų savo kompromisų padarinių.⁵⁵ Straipsnyje pateikiami priedai leidžia teigti, kad liaudininkai priėmė apie 80 proc. ultimatyviai pareikštų socialdemokratų

⁵¹ Todėl K. Ivanauskaitė-Pettinari konstatuoja, kad spaudos laisvė iš principo nebuvo smarkiai varžoma. Spaudos leidinių baudimas dėl vienu ar kitu tekstų publikavimo priklausė nuo to, kad nebuvo aiškių taisyklių, buvo remtasi subjektyviais valdininkų sprendimais. – Ivanauskaitė-Pettinari, K. *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940 m.*, p. 76–82.

⁵² Tokią koaliciją, prisimindamas ankstesnę Lietuvos socialistų liaudininkų partijos pavadinimą, logiška laiko Justinas Dementavičius. – Dementavičius, J. *Tarp ūkininko ir piliečio: Modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 198.

⁵³ Tamošaitis, M. Nuo valdžios iki opozicijos, *Lietuvos III Seimas – 1926–1927 išbandymų metai*. Vilnius, 2013, p. 22–23. Straipsnyje išsamiai aptariama visų dabar kontroversiškai vertinamų dokumentų priėmimo eiga, jo prieduose pirmąsyk pateikti šaltiniai, atskleidžiantys konkrečius tautinių mažumų reikalavimus.

⁵⁴ LSDP CK pirmininko K. Bielinio raštas Nr. 207 LVLS CK 1926 06 01, LMAVB RS, f. 199-250, l. 102.

⁵⁵ Tamošaitis, M. Nuo valdžios iki opozicijos, *Lietuvos III Seimas – 1926–1927 išbandymų metai*. Vilnius, 2013, p. 23.

reikalavimų. Tas nuolaidumas labai skiriasi nuo liaudininkų pozicijos derybose su krikščionimis demokratais 1920–1924 m. laikotarpiu.

Istoriografijoje praktiškai jau įsitvirtino pagrįstai kritiškas požiūris į III Seimo darbus iki perversmo⁵⁶, todėl belieka paminėti, kad, be kita ko, liaudininkai neįvertino karininkijos ir biurokratijos kaip politinės jėgos. Koalicija iš karto pasirodė netvari. Tačiau nepritartume nuostatai, kad perversmui sąlygas sudarė pralaimėjusios rinkimus LKDP taktika kritikuoti ir visais įmanomais būdais kompromituoti kairiųjų Vyriausybės darbus, eskaluoti Lenkijos ir bolševikų keliamas grėsmes Lietuvos nepriklausomybei⁵⁷. Tas neabejotinai buvo, kaip ir tai, kad patys liaudininkai po trumpos pertraukos atnaujino per rinkimus vartotą retoriką⁵⁸, bet reikia pripažinti, kad ne krikščionių demokratų propaganda buvo svarbiausia aktyviosios visuomenės dalies išgąščio priežastis. Pritartume senokai išsakytai Algirdo Juliaus Greimo minčiai, kad valstiečiai liaudininkai, sudarydami koaliciją su socialdemokratais ir tautinėmis mažumomis, tikriausiai neįsąmonino, kad vien tokios koalicijos sudarymo faktas konservatyvioje, tautinėje, agrarinėje visuomenėje išjudins du pagrindinius valstybės atramos polių – *socialinį ir tautinį*⁵⁹. Pirmiausia, sudarydami koaliciją su socialdemokratais, jie sukėlė baimę dėl privačia nuosavybe paremtos ūkinės santvarkos, pastovumo, o koalicija su mažumomis kėlė baimę dėl tautinio valstybės pobūdžio. Pagrindas šito bijoti buvo,

⁵⁶ Blažytė-Baužienė, D.; Tamošaitis M.; Truska L. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 144–179.

⁵⁷ Mitrulevičius, G. Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose 1920–1927. *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*. Vilnius: Petro ofsetas, 2006, p. 100–101.

⁵⁸ Pavyzdžiui, buvo rašoma, kad krikščionių demokratų „valdymo šešeri metai buvo ištisas valstybės pamatų griovimas, kurio pasekmė turime ekonomiškai nualintą kraštą, pakirstą mūsų valstybei pasitikėjimą užsieniuose, sukiršintas krašto kuriamąsias jėgas“. – V-as [J. Kriščiūnas]. Kademų [krikščionių demokratų] provokacijos. *Lietuvos ūkininkas*. 1926, Nr. 28, p. 1–2.

⁵⁹ Greimas, A. J. Gruodžio 17 d. perversmas (Konkrečios analizės bandymas). *Darbas*. 1957, Nr. 1, p. 14.

ir jį suteikė pati M. Sleževičiaus Vyriausybė. Jau birželio 12 d. buvo išteisinti dar II Seimo rinkimų išvakarėse suimti darbo kuopų, t. y. komunistų, atstovai, vos tik paleisti iš kalėjimo, jie aktyviai dalyvavo komunistų surengtoje demonstracijoje. 1926 m. gruodį Vidaus reikalų ministerija Klaipėdos krašte įregistravo Darbininkų (komunistų) partiją⁶⁰. Tačiau dar svarbesnis buvo visuomenės susipriešinimas dėl pasaulėžiūros, dviejų didžiausių šalies politinių jėgų negebėjimas rasti kompromisų, partinių interesų iškelimas virš valstybinių ir dėl to kylantis nestabilumas, Vyriausybių kaita ir pavojus valstybės nepriklausomybei. Ar tas pavojus buvo realus? Bandymo (ne)realumą pagrįsti Lenkijos užpuolimo ar komunistinio sukilimo, panašaus į 1924 m. pabaigoje įvykusį Estijoje, tikimybe nelaikytume prasmingu⁶¹. Faktai rodo, kad valstiečiai liaudininkai nusivylė ir koalicija, ir savo mėginimų nuosekliai įgyvendinti demokratinus principus rezultatais, o perversmui įvykus prisidėjo prie jo padarinių legalizavimo.

Konstitucinių dokumentų priėmimas Steigiamajame Seime. Minėtų tyrimų kontekste perinterpretuojant Steigiamajame Seime priimtus konstitucinius dokumentus – Konstituciją ir Žemės reformos įstatymą – dar akivaizdžiau negu anksčiau matyti, kad valstiečių liaudininkų poziciją, dėl kurios jie nebalsavo už šiuos du įstatymus (nors vėliau pripažino jų demokratiškumą ir 1926 m. rėmėsi), labiausiai lėmė požiūris į religiją ir Bažnyčių skirtumai. Tai, kad nebuvo pasiektas nacionalinis susitarimas dėl šių dviejų svarbiausių konstitucinių įstatymų, signalizavo apie būsimą kuriamos demokratinės santvarkos Lietuvoje netvarumą.

1922 m. pradžioje Steigiamajame Seime svarstant Žemės reformos įstatymo projektą Valstiečių liaudininkų blokui atstovavo M. Sleževi-

⁶⁰ Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 155.

⁶¹ Neabejotina tik tai, kad komunistų ardomoji veikla 1926 m. buvo labai suaktyvėjusi. – Anušauskas, A. *Lietuvos žvalgyba 1918–1940 metais*. Vilnius: Versus aureus, 2014, p. 110–112.

čius, Kazimieras Ralys, Povilas Kuzminskas, Mykolas Marma. Kodėl už Žemės reformos įstatymą nebalsavo valstiečiai liaudininkai, kurių atstovas A. Rimka, kaip teigiama istoriografijoje, buvo reformos architektas⁶², o Mykolas Krupavičius – tik statytojas? A. Rimka, krikščionims demokratams nesutinkant nusileisti dėl paliekamos žemės normos, prašėsi būti atleidžiamas ne tik iš įstatymą rengusios komisijos, bet ir norėjo pasitraukti iš Steigiamojo Seimo, tačiau frakcija su tuo nesutiko⁶³. Priežastis tikriausiai buvo krikščionių demokratų nuostata laikytis principo – kaip privatiems savininkams, taip ir bažnyčioms bei vienuolynams grąžinti iki 80 ha caro valdžios nusavintų žemių. Nors tokios žemės sudarė visiškai menką žemės reformos fondo dalį, liaudininkai nuosekliai laikėsi savo principų. K. Ralys, daugiausia kalbėjęs svarstant Žemės reformos įstatymą, ultimatyviai pareikalavo, kad krikščionys demokratai tokios pozicijos atsisakytų, esą „[t]ai yra išdavikiškas darbas, tai gresia ne vien darbo žmonėms, bet gresia ir visos Lietuvos nepriklausomybei“⁶⁴.

Kaip žinoma, svarstant Konstitucijos projektą vienu iš svarbiausių skirtumų tarp partijų buvo požiūris į Prezidento instituciją, ir per vardinius balsavimus valstiečiai liaudininkai du kartus balsavo už tai, kad prezidento pareigos būtų pavedamos Seimo Pirmininkui, t. y. už dar stipresnę seimokratiją. Kad Prezidento institucija būtų įtraukta į valdžios sistemą, ypač priešinosi socialistai liaudininkai M. Sleževičius, Vladas Lašas, Jonas Makauskas, jie tai motyvavo šios institucijos nereikalingumu, netgi kenksmingumu „darbininkams ir valstiečiams ir ūkininkams“⁶⁵. 1920 m. Prezidento institucijos atsisakymą dar buvo galima paaiškinti „revoliuciniu ūpu“ ir kaimyninių valstybių pavyzdžiu, o 1922 m. – nebent nenoru keisti ankstesnę poziciją. Kai 1926 m.

⁶² Stakeliūnaitė, D. *Rimka Albinas. Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas, 2006, p. 313–317.

⁶³ Lietuvos valstiečių liaudininkų bloko posėdžių protokolai. 1920 09 20, 1921 04 15, LMAVB RS, f. 199-22, l. 88, 230.

⁶⁴ *Steigiamojo Seimo darbai* (toliau – SSD). 157 pos., 1922 01 10, 33 sąs., p. 17.

⁶⁵ *Ten pat*, 224 pos., 1922 07 14, 45 sąs., p. 89.

Kazys Grinius tapo Prezidentu, jo pareigos tiek partijai, tiek visuomenei atrodė visiškai priimtinos⁶⁶.

Kita vertus, Valstiečių liaudininkų bloko dokumentai rodo, kad Prezidento institucija liaudininkams buvo priimtina ir galėjo būti įvesta jau 1920 m., nes vykstant deryboms dėl parlamentinės koalicijos gegužės 20 d. – birželio 16 d. kartu buvo aptariamoms ir prezidento kandidatūros. Minėtos Tomo Naruševičiaus, Mykolo Biržiškos, Petro Leono, t. y. liaudininkams artimų asmenų, pavardės. Istorikai ilgą laiką šiam lyg tarp kitko minimam faktui neteikė didesnės reikšmės, kol į jį, rašydamas akademinę istoriją, atkreipė dėmesį Česlovas Laurinavičius, Rusijos spaudoje Maskvos archyvuose radęs gana daug tokių svarstymų pėdsakų iki pat 1920 m. pabaigos⁶⁷. Tai leistų galvoti apie mėginimą į pilną įtampų krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų koaliciją⁶⁸ įkomponuoti autoritetinę politiką, nesusijusį su pagrindinėmis partijomis. Jei Seimas 1920 m. vasarą būtų išrinkęs prezidentą ne iš dviejų didžiųjų politinių blokų, tikėtina, kad jau Steigiamojo Seimo laikotarpiu jis būtų švelninęs blokų konfrontaciją, o tokia teigiama patirtis galėjo leisti 1922 m. Konstitucijoje įtvirtinti stipresnę Prezidento instituciją ir ilgiau išsaugoti parlamentinę demokratiją.

Diskusijose dėl tikybos ir kulto dalykų M. Sleževičius Valstiečių liaudininkų bloko vardu siūlė apsiriboti vienu straipsniu: „Visoms esamoms ir naujai atsiradusioms Lietuvoje religinėms organizacijoms valstybės įstatymų ribose pripažįstama teisė tvarkytis einant jų kanonais ir statutais. Religinės organizacijos turi juridinio asmens teisių.“⁶⁹ Jis pasi-

⁶⁶ Panašiai kaip liaudininkai kovojo prieš Prezidento instituciją, Lenkijos valstiečių partija „Wyzwolenie“ nuosekliai kovojo prieš Senatą: „Mes reikalaujame iš valstiečių frakcijų: tuo atveju, jei bus nuspręsta įvesti Senatą, valstiečių partijos turi palikti Seimą.“ O vėliau su jo buvimu susitaikė. – Doliesien, G. *Die polnische Bauernpartei „Wyzwolenie“ in den Jahren 1918–1926*. Marburg, 1995, p. 149.

⁶⁷ *Lietuvos istorija*, t. X, d. 1, p. 480–481.

⁶⁸ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla*, l. 136.

⁶⁹ SSD. 231 pos., 1922 07 27, 47 sąs., p. 3.

sakė už civilinę metrikaciją ir prieš tai, kad dvasininkų sudarytų civilinių aktų, jei jie atitinka įstatymų nustatytą formą, nereikia kartoti kitoje įstaigoje. Nors valstiečių liaudininkų siūlymai nebuvo tiesiogiai priimti, krikščionys demokratai atsisakė nuo projekte buvusio išplėstinio religijos bei kulto reikalų reglamentavimo ir paliko tik esminius šio skyriaus straipsnius. Apskritai valstiečių liaudininkų pasiūlymai nebūdavo priimami, bet jie svariai prisidėjo prie priimamų įstatymų formuluočių išgryninimo, lietuviškos teisinės terminologijos kūrimo ir tobulinimo.

Valstiečiai liaudininkai angažavosi vargingesnių gyventojų sluoksnių atstovais, tačiau per antrąjį ir trečiąjį Konstitucijos projekto svarstymą jie ignoravo naujai įtrauktus⁷⁰ skyrius: „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“, „Valstybės finansai“ ir „Socialinė apsauga“, nors projektai Seimo nariams buvo išdalyti prieš keletą savaičių. Pasiūlymas siejosi su socialinės krikščionybės principais, krikščionių demokratų atstovai (Kazimieras Ambrozaitis, Mykolas Krupavičius, Emilija Spudaitė-Gvildienė) jiems teikė pataisų, po papildomo svarstymo Konstitucijos komisijoje jos buvo priimtos. Pavyzdžiui, 90 straipsnis: „Žemės valdymo pagrindan dedamas privatinės nuosavybės dėsnis. Valstybei paliekama teisės reguliuoti žemės valdymą taip, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos taisyklingai žemės ūkio gamybai, ypatingai smulkiajam ir vidutiniam žemės ūkiui tarpti.“⁷¹ Moterų grupės pastangomis priimtas 101 straipsnis: „Blaivybei palaikyti valsčiaus piliečių visuma turi teisės spręsti dėl svaigiųjų gėrimų pardavinėjimo įstaigų laikymo savo gyvenamajame rajone.“⁷² Atrodo, kad šie klausimai nebuvo svarstyti tuomet dar atskirų valstiečių sąjungos ir liaudininkų organizacijų centro komitetuose, neatsispindėjo spaudoje. Galima įtarti, kad atstovai vengė prisiimti atsakomybę už

⁷⁰ Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės Konstitucijų istorija*. Vilnius: Justitia, 2005, p. 136.

⁷¹ 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucija. Interneto prieiga: <[https://lt.wikisource.org/wiki/Lietuvos_Valstybės_Konstitucija_\(1922_m._rugpjūčio_1_d.\)](https://lt.wikisource.org/wiki/Lietuvos_Valstybės_Konstitucija_(1922_m._rugpjūčio_1_d.))> [žiūrėta 2018-09-09].

⁷² *Ten pat.*

nuostatas, kurių nebuvo rinkimų programoje ir kurios vėliau nebuvo patvirtintos suvažiavimuose.

Stenogramose ne visada atsispindi, kaip balsavo viena ar kita Vals-tiečių liaudininkų bloko frakcija, tačiau bent jau kai kurie Vals-tiečių sąjungos atstovai kartais balsuodavo kartu su krikščionimis demo-kratais ar susilaikydavo (galima spręsti iš balsavusiųjų skaičių). Jie balsavo už Konstitucijos įžangą, kuriai nepritarė liaudininkai, susi-laikė, kai balsuojant buvo atmesta socialistų liaudininkų ir socialde-mokratų pataisa „Bažnyčia atskiriama nuo valstybės, o mokykla nuo bažnyčios“ ir priimami kai kurie skyrių „Vyriausybė“, „Tikybės ir kulto dalykai“ ir kt. straipsniai.

Kaip žinoma, Konstitucija buvo priimta vien krikščionių demo-kratų, Žydų frakcijos (išskyrus Samuelį Landau) ir nepartinio Jurgio Žitinevičiaus balsais. Tačiau pritarime M. Maksimaičio nuomonei, kad „[s]usilaikymas balsuojant nebuvo jų [valstiečių liaudininkų – D. B.-B.] neigiamo, juolab priešiško požiūrio į visą Konstitucijos teks-tą išraiška. <...> Susilaikydama balsuojant dėl konstitucijos opozi-cija išreiškė savo nepritarimą krikščionių demokratų pakoreguotam Konstitucijos tekstui nenorėdama, daugiausia dėl ideologijos, tapti atsakinga už būsimus rezultatus ir šitaip atsiliepdama į krikščionių demokratų pasiūlytą taktiką įtraukti į Konstituciją nuostatas dėl pri-valomo religijos dėstymo valdiškose mokyklose, civilinės metrikaci-jos neužtikrinimą, Dievo vardo preambulėje paminėjimą.“⁷³

Liaudininkai 1922 m. Konstituciją traktavo kaip nepakankamai demokratinę, nors joje buvo deklaruojamos ne tik pilietinės ir politi-nės teisės, kurios Vakarų Europos valstybėse jau buvo įsitvirtinusios, bet, kaip minėjome, ir socialinės teisės, perimtos iš 1919 m. Vokietijos Veimaro respublikos konstitucijos. Konstitucijoje skyrius „Lietuvos piliečiai ir jų teisės“ įdėtas antruoju, pirmame nustatant tik esminius

⁷³ Maksimaitis, M. Pirmosios modernios mūsų valstybės Konstitucijos: Keliai ir klystkeliai, *Lietuvos konstitucinė teisė: Raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Vilnius, 2007, p. 18.

valstybės klausimus – jos formą – nepriklausomą demokratinę respubliką, ir kai kuriuos esminius principus – Tautos suvereniteto bei Konstitucijos viršenybės, tuo parodant piliečių teisių reikšmingumą. Ne visose naujosiose to meto Europos valstybių konstitucijose žmogaus teisėms buvo skirti pirmieji skyriai, toje pačioje Veimaro konstitucijoje žmogaus teisės formuluojamos antroje pusėje⁷⁴. Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teisių institutas, jo pilietinių ir politinių teisių blokas rėmėsi liberaliomis idėjomis ir beveik nenumatė piliečiams pareigų – vien kaip pareiga 75 straipsnyje formuluojamas valstybės gynimas, o kaip teisė ir pareiga – auklėti vaikus (78 straipsnis), mokyti pradžios mokykloje (81 straipsnis). Tuo remiantis galima daryti išvadą, kad 1922 m. Lietuvos Konstitucijoje piliečių teisių ir pareigų balansas nebuvo išlaikytas. Tai, kad nebuvo pasiektas nacionalinis susitarimas dėl Žemės reformos įstatymo ir Konstitucijos – dviejų svarbiausių konstitucinių įstatymų, taip pat signalizavo apie demokratinės santvarkos Lietuvoje netvarumą.

Autoritarinio perversmo (ne)išvengiamumas? Su Prezidento institucija susijusi ir kita istoriografijos dilema – ar stiprus prezidentas galėjo išsaugoti demokratiją ir išgelbėti Lietuvą nuo autoritarizmo? Konstitucijos komisijos pirmininkas Antanas Tumėnas ir dar keli krikščionių demokratų atstovai, vadinamoji „Valickio grupė“, Steigiamajame Seime buvo už tautos renkamą prezidentą ir tik dėl frakcijos solidarumo balsavo už Seimo renkamą. Už visų piliečių renkamą prezidentą, atsveriantį Seimo pernelyg dideles galias, yra pasisakęs ir išeivijos teisininkas Kazys Šidlauskas⁷⁵, prezidentą, kaip reikšmingą autoritetą patriarchalinėje valstiečių visuomenėje, mato istorikas Algimantas Kasparavičius⁷⁶. Trijų Baltijos šalių istorijos tyrinėtojas Ze-

⁷⁴ Birmontienė, T. Žmogaus teisių ir laisvių koncepcija 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucijoje. *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Vilnius, 2003, p. 128.

⁷⁵ Šidlauskas, K. *Svarstybos visuomeniniais ir teisiniais klausimais*. St. Petersburg, 1987, p. 35–37.

⁷⁶ Svarstymai prisimenant 1926 m. gruodžio 17-osios valstybės perversmą. *Kultūros barai*. 2006, Nr. 12, p. 73–74.

nonas Butkus yra iškėlęs kol kas didesnio įprasminimo nesulaukusią tezę⁷⁷, kad jei nepriklausomybės pradžioje demokratiją pasirinkusios Baltijos šalys būtų įsivedusios visų piliečių renkamo Prezidento instituciją, ši būtų išgelbėjusi ir jas, kaip išgelbėjo suomių.

Vis dėlto požiūris, kad tiesiogiai renkamo Prezidento institucija, įtvirtinta visų Baltijos šalių (vėliausiai – Estijoje) konstitucine santvarka pačioje nepriklausomybės pradžioje, būtų galėjusi padėti demokratijai jose visose išsilaikyti iki pat 1940 metų, abejonių nekelia nebent Estijos ir Latvijos atveju. Jos abi ekonominio, socialinio ir kultūrinio modernumo lygiu Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse smarkiai lenkė Lietuvą, o tarpukariu tas atotrūkis esmingai nesumažėjo. Nors Lietuva nebuvo labiausiai atsilikusi Europos šalis, ji vis dėlto priklausė mažiau išsivysčiusių kraštų grupei. Raimundo Lopatos pagal R. Dahlio lentelę apskaičiuotas palankumo demokratijai indeksas taip pat turi neigiamą reikšmę⁷⁸. Tai reiškia, kad struktūrinės (socialinės ir ekonominės) sąlygos demokratijai išlikti Lietuvoje buvo vienos iš nepalankiausių. O valstiečiai liaudininkai norėjo, kad Lietuva forsuočiai modernizuotųsi ir iš karto imtų lygiuotis į Vakarų Europos valstybes, kuriose labai iš lėto susiklostė demokratijos ir liberalizmo pagrindai.

Dėl to galima sutikti su Z. Norkaus nuomone, kad Lietuvoje pušiau prezidentinė ar prezidentinė demokratijos forma tikriausiai būtų tik atitolinusi demokratijos žlugimą iki antrojo nepriklausomybės dešimtmečio, kai didžiosios pasaulio ekonominės krizės sukrėtimai

⁷⁷ Butkus, Z. Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumai ir skirtumai, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 18, p. 69–82. Z. Butkus minėtame straipsnyje laikosi nuomonės, kad jai Baltijos valstybės būtų išlikusios demokratinės iki 1939–1940 m., jos nebūtų „be šūvio“ pasidavusios okupacijai. Estijoje šią poziciją palaiko istorikas Magnusas Ilmjärvas. Tačiau šūviai, kurių, anot sociologo Zenono Norkaus, „jau maža kas nepasigenda 1940 m. Lietuvoje, Danijoje buvo iššauti, ir abi pusės patyrė šiek tiek nuostolių“, tačiau tai neapsaugojo Danijos nuo nacių okupacijos. – Norkus, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai...* p. 514.

⁷⁸ Lopata, R. *Autoritarian regime in interwar Lithuania: circumstances, legitimation, conception* = *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 66–67.

išklibino demokratijos pagrindus kur kas labiau ūkiškai ir socialiai moderniose šalyse⁷⁹. Konstitucijų konstrukcijos lemtas vykdomosios valdžios silpnumas paskatino tvirtos rankos ilgesį: Latvijoje Kārlis Ulmanis, vadovavęs septintajai Vyriausybei, o Estijoje – Konstantinas Pätsas, penktosios Vyriausybės vadovas, patys suorganizavo perversmus ir įvedė autoritarinį valdymą. Latvijoje ir Estijoje dar labiau nei Lietuvoje nei politinės partijos, nei visuomenė perversmams nesipriešino, o tai rodo, kad egzistavusios demokratijos formos buvo daugiau išsisėmusios. Tiek Suomijoje⁸⁰, tiek Čekoslovakijoje⁸¹ išsaugant demokratiją prisidėjo daugiau subalansuota valdžios sistema ir stipri Prezidento institucija. Paradoksalu, tačiau demokratijos kokybė valstybėje labiau priklauso ne nuo Konstitucijos demokratiškumo, o nuo valdžios galių subalansavimo. Neigiamai vertinant perversmą kaip tokį, jo (ne)išvengiamumas Lietuvoje turėtų būti tiriamas atskirai.

Pasaulėžiūros skirtumų kilmė ir įtaka demokratinei valstybės sanklodai. Gilindamiesi į įstatymų priėmimo Steigiamajame Seime diskusijas, matome, kad krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų politinė programa iš esmės skyrėsi tik požiūriu į Bažnyčios vietą ir vaidmenį valstybėje, šie skirtumai buvo pirmosios koalicijos žlugimo priežastis. Jie buvo jaučiami ir vėlesnių Seimų darbe, nors prisidėjo nesutarimai ekonomiais ir socialiniais klausimais. Šios priešpriešos priešistorė ilga. Lietuvių tautinis judėjimas, paakintas katalikų vyskupo Motiejaus Valančiaus ir sekuliariosios „Aušros“⁸², visą laiką buvo dualistinės prigimties, jame paraleliai tęsėsi katalikiš-

⁷⁹ Norkus, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai...* p. 514–515.

⁸⁰ Suomijos demokratinės sistemos privalumus apžvelgė: Butkus, Z. Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumai ir skirtumai. *Lietuvos istorijos studijos*, t.18, p. 75–78.

⁸¹ Demokratija Čekoslovakijoje aptariama: Lemberg H. Gefahrenmomente für die demokratische Staatsform der ersten tschechoslowakischen Republik. *Die Krise des Parlamentarismus*. Marburg-Lahn, 1967, S. 103–121.

⁸² Radžvila, S. V. Valančius – lietuviškųjų Dievo ir žmogaus miestų statytojas (III). Interneto prieiga: <www.propatria.lt/2015/04/vytautas-radzvilas-valancius_28.html> [žiūrėta 2018-09-07].

kojo ir pasaulietiškojo pradų nulemtos linijos. Valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų priešpriešai skirtoje historiografijoje iki šiol pasigendama politinio proceso susiejimo su jaunųjų kunigų dalyvavimu tautinio atgimimo veikloje, su katalikiškų organizacijų, ypač ateitininkų, švietimo, socialine ir kultūrine veikla⁸³.

Remiantis valstiečių liaudininkų ideologija katalikybė buvo laikoma primityvia atgyvena, prietarų persunkta religija, kuri esą stabdė pažangą ir nederėjo su modernaus amžiaus iššūkiais. Norint sukurti modernią valstybę, reikėję įveikti vadinamąjį „juodąjį internacionalą“, išvaduoti eilinius katalikus nuo „juodaskvernių“ ir jėzuitų dominavimo. Be to, liaudininkų dokumentuose ir spaudoje sutinkame dažną teiginį, kad katalikai neloyalūs piliečiai, ištikimi ne savo nacionalinėms valstybėms, bet Vatikanui ir popiežiui. Tuo paremti 1925 m. priekaištai krikščionims demokratams, esą jie atsisako Vilniaus⁸⁴, nes Vatikano ir Lenkijos konkordatu Vilniaus kraštas buvo įtrauktas į Lenkijos bažnytinę provinciją. Liaudininkai prieštaravo ir Lietuvos konkordato sutarčiai⁸⁵, nors kai kurie atstovai, pavyzdžiui, Zigmas Toliušis, Antanas Sugintas, konkordatui pritarė⁸⁶. III Seime gavę daugumą liaudininkai ir socialdemokratai savo ideologines nuostatas perkėlė į užsienio politiką, kategoriškai pasisakydami prieš santykių su Vatikanu atnaujinimą⁸⁷. Vis dėlto

⁸³ „Ateities“ įkūrimas buvo atsakas į dogmatišką kairiųjų pažirių studentų antiklerikalizmą. – Girmius, S. Katalikų bažnyčios vaidmuo nepriklausomos Lietuvos visuomenėje. *Krikščionybė Lietuvoje*, Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus k-tas, 1997, p. 281.

⁸⁴ V. [K. Grinius?] Po rinkimų. *Lietuvos ūkininkas*. 1926, Nr. 20, p. 2.

⁸⁵ Frakcijos 1925 03 10 posėdžio protokole rašoma: „Konkordato klausimas. Kadangi nori kr. dem. varu užmesti Lietuvai labai sunkų jungą konkordato pavidale, tai nutarta visur ir visada konkordato klausimu rengti mitingus ir žmonėms aiškinti jo žalingumą Lietuvai.“ – LMAVB RS, f. 199-145, l. 61.

⁸⁶ Valstiečių liaudininkų interpeliacijos konkordato reikalų svarstymas frakcijos posėdyje. 1925 03 09, LMAVB RS, f. 199-146, l. 26.

⁸⁷ Veilentienė, A. *Lietuvos Respublikos seimų įtaka užsienio politikai 1920–1927 metais: daktaro disertacija*. Vilnius, 2010, p. 282.

liaudininkai nepalaikė socialdemokratų pasiūlymo panaikinti Lietuvos atstovybę Vatikane⁸⁸.

Seimuose tarp valstiečių liaudininkų atstovų buvo ir tikinčiųjų, tačiau frakcija jiems draudė prisiekti dvasininkui dalyvaujant ir reikalavo atstovo pareigas priimti pasirašant pasižadėjimą. Laikydami tokių pasaulėžiūros nuostatų, valstiečiai liaudininkai, netgi jų lyderiai, krikščionis demokratų vertino gana ironiškai ir sarkastiškai, negailėdami pašaiپیų epitetų, ir teigė, esą jų elektoratą sudaro kunigų klausančios kaimietės, tarnaitės ir davatkos⁸⁹. II Seime pristatant Vytauto Petručio kabinetą deklaraciją, netgi K. Grinius pareiškė: „<...> mes, be kunigų, beveik nieko neturime eksportuoti. Tik kunigų galėtume eksportuoti, ir dar be muito“⁹⁰. Tokios frazės buvo artimos komunistinei propagandai.

Lietuvoje, kur absoliuti dauguma gyventojų buvo tikintys, kur tikinčioji inteligentija ir jaunesnioji kunigų karta aktyviai dalyvavo tautinio atgimimo judėjime, reikalauti, kad jie nedalyvautų politinėje veikloje, morališkai buvo neteisinga, o praktiškai nerealu. Krikščionys demokratai, kaip stipri ne vien politinė, bet ir visuomeninė jėga, turinti išplėtotą visuomeninių organizacijų tinklą, ne tik daug prisidėjo prie valstybės pagrindų įtvirtinimo parlamentinės Lietuvos laikotarpiu, bet ir buvo kaip opozicija tautininkų valdžiai autoritarizmo metais. Liaudininkai rinkimų agitacinėje, o ypač kuopoms skirtoje medžiagoje, nuo pat valstybės atkūrimo pasirinkę atviros ir nesutaikomos kovos su Bažnyčia ir dvasininkija taktiką, jai liko ištikimi visą parlamentinį laikotarpį⁹¹. Todėl valstiečių liaudininkų nuolatinis ir perdėtas pasaulėžiūrų priešpriešos pabrėžimas buvo vienas svarbiausių veiksnių, didinusių demokratinės sistemos nestabilumą ir netvarumą.

⁸⁸ Valstiečių liaudininkų frakcijos III Seime posėdžio protokolai. 1926 07 08. LMAVB RS, f. 199-145, l. 57 ap.

⁸⁹ Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos steigiamasis seimas*, Brooklyn, New York, 1976, p. 44.

⁹⁰ *II Seimo Stenogramos*. 158 pos., 1925 02 06, p. 16.

⁹¹ Stakeliūnaitė, D. Galimybės mažinti valstiečių liaudininkų ir Katalikų Bažnyčios priešpriešą Lietuvoje 1918–1926 m. *Soter*, 2014, Nr. 50, p. 57.

Išvados

1. Pastarojo dešimtmečio humanitarinių ir socialinių mokslų istoriografija, analizuojanti Seimų laikotarpio demokratijos problemas, leidžia pakoreguoti požiūrį į kai kuriuos valstiečių liaudininkų pasaulėžiūros ir veiklos aspektus, apibūdinančius jų demokratinės valstybės ir visuomenės viziją, požiūrį į kitą svarbiausią politinę jėgą – krikščionis demokratų, jų dalyvavimą sudarant parlamentines koalicijas ir priimant konstitucinius dokumentus.

2. Valstiečių liaudininkų blokas prieš Steigiamojo Seimo rinkimus pabrėžė labai radikalios žemės reformos įgyvendinimo reikalavimą, prieš rinkimus į kitus Seimus – maksimaliai demokratiškos valstybės, turinčios plačią savivaldą ir milicijos principais sutvarkytą kariuomenę, įgyvendinimą. Tokie reikalavimai tautiškai ir katalikiškai Lietuvos visuomenei buvo mažai suprantami ir priimtini.

3. Maždaug pusę demokratinio Lietuvos valstybės laikotarpio dirbusios valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų koalicijos, jų patvirtintos vyriausybės, nors ir pasinaudamos ypatingosios padėties įstatymais, sugebėjo konsoliduoti daugiatautę Lietuvos visuomenę siekti valstybės kūrimo tikslų. Koaliciją labiausiai ardė nesugebėjimas pasiekti kompromisų dėl pasaulėžiūros skirtumų. Koalicijos atsisakymas ir vienpartinis krikščionių demokratų valdymas arba „antikrikščioniškoji koalicija“, priešingai, – skaldė visuomenę ir dėl valstybės stabilumo autoritarinį perversmą darė neišvengiamą. Liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų koalicijos patirtis III Seime parodė, kad nuoseklus demokratijos diegimas valstybėje ne visada yra raktas į jos stabilumą ir klestėjimą.

4. Valstiečiams liaudininkams neužteko vaizduotės pakankamai gerai suvokti skirtumą tarp demokratijos idealo ir patriarchalinėje Lietuvos realybėje kuriamos demokratijos, nors Seimų laikotarpiu jie pakeitė savo programines pozicijas daugeliu konstitucinių klausimų (Prezidento institucijos, žemės reformos, ekonominių ir socialinių

teisų užtikrinimo), bet laikėsi ankstesnio idealistinio požiūrio į konstitucines žmogaus teises ir laisves, kurių maksimalus užtikrinimas besikuriančioje valstybėje buvo itin komplikuotas.

LITHUANIAN POPULAR PEASANTS' UNION IN PARLIAMENTARY PERIOD (1920–1927): SOME HISTORIOGRAPHICAL DILEMMAS

DANUTĖ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ

Summary

Keywords: parliamentarism; Popular Peasants' Union; Christian Democrats; constitutional laws; worldview; Mykolas Sleževičius, Albinas Rimka.

This article reviews the recent historical, legal and sociological researches on Lithuanian system of parliament during the democratic period (1920–1927). Researches reveal some controversial aspects of Lithuanian Popular Peasants' Union's work in Lithuanian parliament; the party's electoral program corresponded with the development of Lithuania; the conditions for the coalition agreements between Lithuanian Christian Democrats and Lithuanian Popular Peasants' Union and also the reasons for dissolving it; the impact of constitutional imbalance of powers to the instability of democracy; the origins of ideological disagreements and its influence on the division of two important political powers.

Main conclusions: 1) although the

coalition of Lithuanian Popular Peasants' Union and Lithuanian Christian Democrats used state of emergency legislation, they managed to consolidate a multi-ethnic Lithuanian society for the aim of state-building. The strongest disagreements in the coalition was affected by different worldviews; 2) Before the parliamentary elections Lithuanian Popular Peasants' Union raised democratic ideals and their establishment to the system of the state. But for the patriarchal and catholic society democratic ideals seemed far-fetched and incomprehensible. So the attempt to implement it together with Lithuanian Social Democratic Party after the elections to the III Parliament caused a threat for the stability of the state.

Įteikta 2018 m. rugsėjo 27 d.